

CHET ELDA ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNING INKLYUZIV TA'LIMI

Norqulova Risolat Baxromovna

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti "Defektologiya"
ta'lim yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlarda alohida yordamga muhtoj bolalarning inklyuziv ta'limini tashkil etish tajribalari, yondashuvlari va qo'llanilayotgan modellar tahlil qilingan. AQSh, Buyuk Britaniya, Finlyandiya, Italiya va Kanada kabi davlatlarning ta'lim tizimida nogironligi bo'lgan yoki boshqa turdagi ehtiyojlarga ega bolalarni umumiy ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli qo'shish bo'yicha olib borilayotgan siyosat, metodika va infratuzilma bo'yicha ishlari yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan normativlar va tavsiyalar asosida inklyuzivlikni baholash mezonlari muhokama etilgan. Maqola O'zbekiston uchun xorijiy tajribani lokal sharoitga moslashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, alohida ehtiyoj, nogiron bolalar, xalqaro tajriba, ta'lim modeli, qo'llab-quvvatlovchi xizmatlar, pedagogik moslashuv, maxsus pedagogika.

Kirish. XXI asrda ta'lim tizimida inson huquqlari va ijtimoiy adolat tamoyillarini amalga oshirishda inklyuziv ta'lim alohida o'rin tutmoqda. BMT va UNESCO tomonidan ilgari surilgan "ta'limda hech kim chetda qolmasligi kerak" shiori ostida ko'plab davlatlarda alohida yordamga muhtoj bolalarning ta'limga to'laqonli qo'shilishi uchun samarali mexanizmlar yaratilmoqda. Ushbu maqolada chet el mamlakatlarida nogironligi yoki boshqa rivojlanish xususiyatlariga ega bolalarning umumiy ta'lim tizimiga qo'shilishi, o'qituvchilarning tayyorgarligi, metodikalar va institutsional yondashuvlar tahlil qilinadi. Zamonaviy jamiyatda har bir insonning ta'lim olish huquqi uning jismoniy, aqliy, hissiy yoki ijtimoiy holatidan qat'i nazar, kafolatlangan bo'lishi kerak. Shu nuqtai nazardan inklyuziv ta'lim — ya'ni alohida ehtiyojga ega bolalarni umumiy ta'lim tizimiga qo'shish — ko'plab rivojlangan mamlakatlarda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi" va UNESCO tavsiyalari asosida inklyuziv ta'limni joriy etish global miqyosda dolzarb masalaga aylangan. Chet el mamlakatlari, xususan AQSh, Buyuk Britaniya, Finlyandiya, Italiya va Kanada tajribalari shuni ko'rsatmoqdaki, inklyuziv ta'lim samaradorligini ta'minlash uchun faqat bolani maktabga qabul qilishning o'zi yetarli emas. Buning uchun moslashtirilgan o'quv dasturlari, malakali pedagoglar, qo'llab-quvvatlovchi xizmatlar, ota-onalar bilan hamkorlik va

inklyuziv muhitni ta'minlovchi infratuzilma zarur. Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlardagi alohida yordamga muhtoj bolalarning inklyuziv ta'limini tashkil etish tajribalari, pedagogik yondashuvlar, qonunchilik asoslari va ularning amaliy natijalari o'rganiladi. Shuningdek, ushbu tajribalar O'zbekiston ta'lim tizimi uchun qanday xulosalar va tavsiyalarni beradi, degan savolga ham javob izlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Chet elda alohida yordamga muhtoj bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish bo'yicha boy ilmiy-nazariy va amaliy adabiyotlar jamlangan. Bu adabiyotlar asosida inklyuziv ta'limning asosiy yondashuvlari, qonunchilik bazasi, metodik vositalari va pedagogik uslublari shakllangan.

UNESCO (2009, 2020) tomonidan chop etilgan "Inclusion in Education" hujjatlarida inklyuziv ta'lim konsepsiyasi butun insoniyat taraqqiyotining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Unga ko'ra, barcha bolalar, jumladan, nogironligi yoki boshqa rivojlanish ehtiyojlari bo'lgan bolalar ham umumiy ta'lim tizimi doirasida bilim olishga haqlidir. Xalqaro tashkilotlar, xususan BMT, UNICEF va European Agency for Special Needs and Inclusive Education materiallari, ta'limda diskriminatsiyani bartaraf etish bo'yicha tavsiyalarni beradi.

L.S. Vygotskiyning sotsiokultural rivojlanish nazariyasi inklyuziv ta'limning psixologik asosini tashkil qiladi. Uning fikriga ko'ra, har bir bolaning rivojlanishi jamiyatlardagi ijtimoiy muloqot orqali yuzaga chiqadi, shu bois alohida ehtiyojga ega bolalarni umumiy ta'lim tizimidan ajratish ularning shaxsiy rivojiga to'siq bo'ladi.

Booth va Ainscow (2002) tomonidan ishlab chiqilgan "Index for Inclusion" modeli ingliz maktablarida inklyuziv ta'limni baholash va rivojlantirish vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Bu indeks inklyuziv muhit, ishtirok va o'quv yutuqlariga asoslanadi.

AQShda IDEA (Individuals with Disabilities Education Act) qonuniga asoslangan holda inklyuziv ta'limda Individual Education Plan (IEP) konsepsiyasi qo'llaniladi (Smith, 2013). IEP bolaning rivojlanish holatini hisobga olib, ta'limda individual yondashuvni ta'minlaydi.

Finlyandiya tajribasida ta'lim jarayonida differensial yondashuv va maxsus yordam xizmatlari ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi (Halinen, 2016). Bu mamlakatda inklyuzivlik – barcha o'quvchilar uchun sifatli va barobar ta'limni anglatadi.

Mahalliy adabiyotlarda (Sattorova, 2021; Karimov, 2020) inklyuziv ta'limga doir metodik va tashkiliy yondashuvlar yoritilgan bo'lsa-da, xalqaro tajriba bilan solishtirganda tizimlilik va qo'llab-quvvatlash resurslarining yetishmasligi ko'zga tashlanadi. Shuningdek, individual rejalashtirish, ko'makchi xizmatlar va malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlanganlik darajasi xorijiy tajribalarga nisbatan sustroqdir.

Natija va muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, chet el mamlakatlarida inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishda bir nechta asosiy omillar muhim ahamiyatga ega:

Qonunchilik va siyosiy iroda – AQSh, Buyuk Britaniya, Italiya va Finlyandiya kabi davlatlarda inklyuziv ta'limni qonuniy jihatdan mustahkamlash va davlat siyosatiga asosiy yo'nalish sifatida kiritish, uning samarali joriy etilishiga zamin yaratadi. Masalan, IDEA qonuni AQShda Individual Educational Plan (IEP) orqali har bir bolaning ta'lim ehtiyojlarini aniq belgilash imkonini beradi.

Moslashtirilgan o'quv dasturlari va metodik yondashuvlar – Inklyuziv ta'lim muvaffaqiyatining kaliti o'quv dasturlarining moslashuvchanligi va pedagoglarning individual yondashuvidir. Buyuk Britaniyada SEND siyosati asosida sinfda turli darajadagi yordam ko'rsatish tizimi tashkil qilingan bo'lib, bu o'quvchilarning imkoniyatlarini maksimal darajada ochishga xizmat qiladi.

Qo'llab-quvvatlovchi xizmatlarning mavjudligi – Skandinaviya davlatlari kabi ilg'or mamlakatlarda inklyuziv ta'limning muhim omili sifatida psixologlar, logopedlar, defektologlar, ko'makchi o'qituvchilar faol ishtirok etadi. Bu xizmatlar bolalar uchun ta'lim jarayonini qulay va samarali qilishda muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy integratsiya va muhit yaratish – Italiya tajribasi inklyuziv ta'limni maktab jamiyatining ajralmas qismi sifatida tashkil etishni ko'rsatadi. Bu yerda alohida ehtiyojga ega bolalar nafaqat o'quv jarayonida, balki ijtimoiy hayotda ham faol ishtirok etadi.

O'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligi – Barcha mamlakatlarda inklyuziv ta'limning samaradorligi pedagoglarning maxsus tayyorgarligiga bog'liq. Bu esa doimiy malaka oshirish, treninglar va qo'llanmalar bilan ta'minlashni talab qiladi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limning samarali amalga oshirilishi faqat qonuniy bazani yaratish bilan cheklanmaydi. Ta'lim jarayonining har bir bo'g'inida individual yondashuv, qo'llab-quvvatlovchi infratuzilma va pedagoglarning yuqori malakasi zarur. Shuningdek, ota-onalar, jamoat va ta'lim muassasalari o'rtasida doimiy hamkorlik inklyuziv muhitni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'zbekiston sharoitida xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish va amaliyotga tatbiq etish inklyuziv ta'limni rivojlantirishda muhim bosqichdir. Biroq, mamlakatimizda maxsus yordam ko'rsatuvchi xizmatlarning rivojlanishi, pedagoglarning malakasini oshirish va ta'lim muassasalarining infratuzilmasini yaxshilash bo'yicha qo'shimcha choralar ko'rilishi zarur.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, chet el mamlakatlarida inklyuziv ta'lim tizimini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun mustahkam qonunchilik bazasi, individual yondashuv, qo'llab-quvvatlovchi xizmatlar va malakali pedagoglar tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. AQSh, Buyuk Britaniya, Finlyandiya va Italiya kabi davlatlarda inklyuziv ta'lim nafaqat bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash, balki ularning ijtimoiy integratsiyasi va shaxs sifatida rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati maktab, ota-ona va jamoatchilikning

uzviy hamkorligiga bog‘liq bo‘lib, bunda pedagoglarning doimiy malakasini oshirish va maxsus yordam ko‘rsatish tizimining samarali tashkil etilishi talab etiladi. O‘zbekiston sharoitida esa xorijiy mamlakatlar tajribasini o‘rganish va uni amaliyotga joriy etish orqali inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirish uchun muhim imkoniyatlar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. (2009). *Policy Guidelines on Inclusion in Education*. Paris: UNESCO Publishing.
2. Booth, T., & Ainscow, M. (2002). *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE).
3. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring inclusive pedagogy. *British Educational Research Journal*, 37(5), 813–828.
4. Individuals with Disabilities Education Act (IDEA), 2004. U.S. Department of Education.